

A FÖLDKÖZI-TENGERI FEUDÁLIS TÁRSADALMAK A KÖZÉPKORBAN

Egészen általánosan és elvontan fogalmazva a feudalizmus - mint ismeretes - két, egyaránt bomlófélben levő társadalom, az antikvitás és a germán törzsi-nemzetségi világ sajátos szintézisének eredménye. E szintézis egyes területekre történő konkretizálását egyfelől a Római Birodalom egymástól eltérő fejlettségi szintű provinciái, másfelől a germán befolyás területenként változó mértéke határozza meg. Az utóbbi összetevő következményeit vizsgálva megállapítható, hogy a germánok egyes területeken eltérő száma, mint mennyiségi meghatározottság, más és más minőségeket, társadalmi viszonyokat hozott létre. Itáliában pl. a germán hódítás különböző mértékben érintette a félsziget északi és déli részét, minek következtében már ekkor kialakult Itália kettőssége. Az Ibériai-félszigeten a vizigótok száma viszonylag nagy volt, de nem kerültek számbeli fölénybe a romanizált lakossággal szemben. A két társadalom összeolvadása abban is megmutatkozik, hogy egyrészt a továbbélő római jog, másrészt a germán földközösségekben élő szabad parasztság /a colonusokkal együtt/ egy igen kiterjedt kisparaszti parcellagazdaságot hozott létre. A nagy római latifundiумok egy része az Ibériai félszigeten továbbra is megmaradt, de ezek konzerválódása főként Dél-Itáliában és Sziciliában figyelhető meg, részint a bizánci hódítás, részint a germánok gyér száma miatt. E sajátosságok azonban mindvégig a jelenségszférában maradnak és nem hoznak létre azon az általános összefüggésen túlmutató lényegyet, mely szerint a fő különbség a mediterrán és az északi területek között húzódik, amennyiben az előbbire a latifundiумok, az utóbbira pedig a paraszti kistulajdon megléte jellemző.

Az Ibériai-félsziget földrajzi viszonyai figyelemre méltó jellegzetességeket mutatnak. A földterület 55 %-a művelhető meg csupán, míg a fennmaradó terület a Pireneusok és a kínai hegyvidékhez hasonló, kietlen Meseta tesz ki. Vizrendszere nem alkot egységet, centrifugális, mert a folyók kifelé folynak. A központi Meseta hermetikus zártságának egyetlen kiútját az Andalúziai-alföld jelenti; nem véletlen, hogy Kasztília célja a reconquista idején épp e kijárat visszaszerzése volt a móroktól. Egészében véve a félszi-

get, természeti adottságainál fogva igen nagy lehetőséget nyújt a regionális tagolódásra /regionalismo/. A félsziget száraz klímája viszonylag újkeletű; korábban fában gazdagabb terület volt, a szárazság és meleg hullám a XIV. századtól kezdve jelentkezett. Ásványkincsei a réz és az ón, amit már a föníciaiak is kitermeltek.

A Római Birodalom bukását követő korszakra főként a colonatus-rendszer volt jellemző. Emellett a földbirtokviszonyok több más formája is létezett: voltak bérlopárasztok, voltak akik időleges használatra kaptak földeket /ezeket nevezték precarista birtokoknak/. A jobbágytipust legjobban az encomendado közelítette meg, aki "rábizta magát" a földesúrra, neki személyi szolgáltatásokkal tartozott. Erre a lépésre a gazdasági kényszer készítette a parasztokat; elvesztve földjeiket elszegényedtek, s kénytelenek voltak földesuri szolgálatba lépni. Ez a kapcsolat a feudális földesúr-jobbágy viszony csirájának tekinthető.

A VI. századi spanyol társadalom Franciaországhoz hasonlóan "pre-feudális" volt, és a továbbfejlődés lehetősége is adottnak tűnt, de az arab hódítás döntő változásokat eredményezett.

Az arab hódítás, mely a VIII. század elején a félsziget nagy részének megszállásával végződött, két részre osztotta a korábban minden regionalizmusa ellenére végső fokon mégiscsak egységes Spanyolországot: egy északi keresztény és egy déli, már befolyás alatt álló területre. Az utóbbi a conquista, az előbbi pedig a reconquista miatt ment át lényeges változásokon. Az iszlám megjelenése a colonusok, encomendádók stb. felszabadulását jelentette a személyi függés alól. Ezzel párhuzamosan nőtt az állami kizsákmányolás szerepe. A mezőgazdaságban a bérleti viszony uralkodóvá vált, melyet szerződés rögzített. Általában az arab hódítás számos pozitív vonással bírt. Fellendült az olaj- és szőlőtermesztés, új növényekként elterjedt a rizs és a cukornád. A selyemszövés és a gyapottermesztés Dél-Spanyolországot Seville-vel az élen textilipari központtá tette. Cordoba bőr-, Toledo pedig acéliparáról volt nevezetes. Ekkor terjedt el az üveg és a papír használata is. Az urbanizáció ugrásszerűen megnőtt: Córdoba lakossága a VIII-IX. században 250.000 fő volt, míg Párizs ebben az időben 20.000 lelket számlált. E városok pedig irigylésre méltó szinten a közvetítő

kereskedelem központjaivá váltak.

A reconquista nyomán egyre nagyobb területeket visszahódító spanyol keresztény királyságok, s általában a spanyol társadalom előtt az a kérdés merült fel, hogy tudja-e hasznosítani az arabok által teremtetett kedvező lehetőségeket. A reconquista főleg a IX-XIII. században történt, minek következményeképp a XIII. század közepére a mór uralom alatt álló területek háromnegyed részét visszafoglalták. Az észak-spanyolországi társadalom tagozódása a következőképp festett: az arisztokrácia mellett kialakult a lovagok rétege, amely ekkor, a reconquista idején még nem volt parazita. Középuitt az ingenuo-k, személyileg szabadok csoportja állt, míg lent a patrocinado, a személyileg függő jobbágyok rétege foglalt helyet. A társadalmi hierarchia legalsó szintjén a rabszolgák /siervo/ rétege helyezkedett el.

Az újonnan visszafoglalt területek újrabénepesítése /repoblación/ terén döntő szerepet játszik a földbirtokviszonyok alakulása. Általános mozzanat, hogy a földek birtokbavétele, újraszétosztása /repartimiento/ a király engedélyével történt. A gazdasági életben a juhtenyésztés, mely a IX. század óta egyre inkább elterjedt, a XIII. századra Spanyolország gazdaságának meghatározójaként jelentkezett. XI. /Bölcs/ Alfonz 1273-ban kodifikálta a nagy juhtenyésztő társaság, a Mesta szabályzatát; ez a társaság egészen a XVIII. századig döntő tényezőnek bizonyult Spanyolország gazdasági életében. A transzhumáns állattartással a nagybirtokok extenzív mezőgazdasági területekké változtak. Megállapítható, hogy a repoblación általában a nemességet erősítette meg, a parasztok terheit pedig növelte: általánossá vált a függő parasztság.

A reconquista során a korábban több államból álló Észak-Spanyolország lassan két királyság, Aragónia /Katalónia/ és Kasztília köré összpontosult. A két terület közötti fejlődésbeli eltérések következménye még napjainkban, több évszázaddal az egyesülés után is érezhető, hiszen a spanyol ipar és kultúra szíve jelenleg is Katalónia. E terület a XII. századtól a Földközi-tengeri kereskedelmi útvonal /levantei út/ egyik fontos láncszemét képezte. A kereskedelem közvetítő jellegű volt, nem épült árutermelő gazdaságra. Katalónia fejlettebb gazdaságának kialakulásában az is közrejátszott, hogy az arab anyagi és szellemi kultúra több elemét vette

át, mint Kasztília. A mezőgazdaság fejlődésének az általánostól eltérő vonását az adta, hogy itt a gazdag városi patriciusok földvásárlása nem tekinthető egyértelműen retrográd lépésnek: ellenkezőleg, talajjavítással az intenzív gazdálkodás fellendülését eredményezte. Az ipar helyzetére a céhek /gremio/ megjelenése volt jellemző. Ezeknek a munka megszervezésén kívüli fő jellegzetessége a pénztőke céhrendszerbe történő behatolásának megakadályozása volt. Ám a gazdasági élet egészét a legfejlettebb szektor, a kereskedelem határozta meg. Olyannyira kiterjedt kereskedelmi tevékenységet űztek, hogy ez még az itáliai városállamok, főleg Genova érdekeit is sértette. Az áruajták között található a szicíliai gabona, az afrikai nemesfém, az ázsiai fűszerek stb. Az újkori rabszolgakereskedelem előképét a katalánok emberkereskedelmében pillanthatjuk meg, amely Észak-Afrikára, a Török Birodalom területeire, sőt még a Kaukázus vidékére is kiterjedt. Katalónia fénykorát 1380-1440 között élte. A hanyatlás két fő oka közül az egyiket a százéves háborúból győztesen kikerülő, fokozatosan megerősödő Franciaország konkurrenciája jelentette. Nem véletlen, hogy Katalónia a királlyal szembenálló burgundiai herceget, Merész Károlyt támogatta. A másik ok a török előnyomulásban rejlik. Az afrikai aranyimport elapadása és az emberkereskedelem volumenének csökkenése halálos csapást mért a katalán kereskedelemre. Az Ibériai-félsziget vezető területe a XVI. században Kasztília lett. Katalónia hegemoniáját csak a XVIII. században szerezte vissza.

A XII-XV. századi Kasztília egyik döntő jellegzetessége a Katalóniával szembeni technikai elmaradottság. Az ország életében a juh-tenyésztés kivételes jelentőségre tett szert; a fő kiviteli cikk a gyapjú lett. A nagy lélekszámú városok nem az ipari fejlődés, hanem a belső migráció eredményeképp alakultak ki. A társadalom szerkezetét tagolatlanság, differenciálatlanság jellemezte. A nagybirtokok gyors megerősödése figyelhető meg, hatalmuk alapját a királytól kapott földek képezték /repartimiento/. A nagybirtokot a legidősebb fiú örökölvén, a többieket részint a hivatali apparátus, részint az egyház szivta föl. A korabeli kasztíliai társadalom számos fejlődést gátló vonása közül kiemelkedett az állami külkereskedelem politikájának hatása az ország gazdasági életére. A gyapjúexport fokozatosan egyoldalúvá tette Kasztília gazdasági struktúráját, mely

a hazai iparfejlődés lehetőségeit egyre inkább leszűkítette.

A külkereskedelem irányításában a protekcionista politikát folytató egyetlen uralkodó XI. /Bölcs/ Alfonz volt a XIII. század közepén, aki magas behozatali vámokat vetett ki a külföldi iparcikkekre, és a hazai ipari kivitelt igyekezett megkönnyíteni. Utódai felhagytak e politikával, és a gyapjúkivitelért nyugat-európai iparcikkeket importáló külkereskedelem miatt nem alakulhatott ki fejlett hazai ipar. Meghatványozódva jelentkeztek a fejlődésbeli sajátosságokból származó nehézségek a nagy földrajzi felfedezéseket követő gyarmati korszakban. A gyenge spanyol ipar nem tudta ellátni a gyarmatok ipari szükségleteit, melyeket az anyaország csak Nyugat-Európából importált cikkekkel tudott kielégíteni. Ezekkel látták el a gyarmatokat s tették tönkre a spanyol ipart. A nagy földrajzi felfedezések és a gyarmatosítás túl nagy megpróbáltatást jelentett a gyenge spanyol ipar számára, s a lehetőség és a valóság áthidalhatatlanul széles szakadéka hozta magával azt, hogy a fejlődés lehetősége a stagnálás valóságába csapott át.

Összeállította: * Csejtei Dezső

*Megjegyzés: Az itt közlésre kerülő anyag dr. Wittman Tibor 1970-71-es tanév első félévében leadott előadását tartalmazza, a hallgatók jegyzetei alapján; volt tanítványai állították össze azzal a céllal, hogy az utánuk következő évfolyamok is hasznosíthassák. Elbírálásánál figyelembe kell tehát venni ezt a tényt, továbbá azt, hogy igyekeztünk megőrizni az előadás jellegét is. Ennek értelmében az itt közölt anyag nem tartalmaz pl. hivatkozásokat sem. /a szerk./

x x x x x x